

Л.А.Бисембаева¹

*¹Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Тарих кафедрасының аға оқытушысы, PhD
Қазақстан, Алматы қ.*

ЖЕТИСУ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ЖАҢА ТҰРМЫСҚА БЕЙІМДЕЛУІ (XIX ғас. II жартысы-XX ғас. басы)

Аңдатпа

Мақалада XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басындағы Жетісу қазақтарының тұрмысы мәселесі, яғни киім, тағам, тұрғын үй, бұйым, жиһаз түрлерінің өзгеруі, халықтың жаңа тұрмысқа бейімделу мәселелері қарастырылады.

Аталған уақыттардағы Жетісу қазақтарының тұрмысы мәселесі Отан тарихының өзекті тақырыптарының бірі болып табылады. Себебі 1867-1917 жылдар аралығында орын алған саяси-экономикалық және әлеуметтік өзгерістер қоғамдық қатынастармен бірге тұрғындардың ішкі өміріне де тереңдеп еніп, байырғы өмір сүру салтының ыңғайына қарай ежелден қалыптасып дамыған тұрмысы мен салт-санасын күрт өзгерте бастады.

Кілт сөздер: Жетісу, киім, тағам, тұрғын үй, бұйым, жиһаз.

L.A. Bissembayeva¹

*¹Kazakh National Women's Pedagogical University, Senior Lecturer at the Department of History, PhD.
Kazakhstan, Almaty*

ADAPTATION OF KAZAKHS ZHETYSU TO A NEW LIFE (II half of the 19th - early 20th centuries)

Abstract

The article examines the problems of life of Kazakhs of Zhetysu in the second half of the 19th - early 20th centuries - changes in clothing, food, housing, utensils, furniture, adaptation of the population to a new life.

Changing the way of life and way of life of the Kazakhs in Zhetysu in the second half of the 19th - early 20th centuries is one of the most important topics in national history. Because the political, economic and social changes that took place between 1867-1917, along with social relations, deeply penetrated the inner life of the population and began to radically change the way of life and customs, which for a long time were formed in accordance with the ancient way of life.

Key words: Zhetysu, clothing, food, housing, utensils, furniture.

Л.А. Бисембаева¹

*¹Казакский национальный женский педагогический университет, Старший преподаватель кафедры истории,
PhD.*

Казахстан, г.Алматы

АДАПТАЦИЯ КАЗАХОВ ЖЕТИСУ К НОВОЙ ЖИЗНИ (II пол.XIX-нач.XX вв)

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы быта казахов Жетысу второй половины XIX - начала XX века - изменение одежды, питания, жилья, утварь, мебели, адаптация населения к новой жизни.

Изменение образа жизни, быта казахов Жетысу во второй половине XIX - начала XX века - одна из важнейших тем в отечественной истории. Потому что политические, экономические и социальные изменения, произошедшие между 1867-1917 годами, наряду с социальными отношениями, глубоко проникли во внутреннюю жизнь населения и начали кардинально менять образ жизни и обычаи, которые долгое время формировались в соответствии с древним укладом жизни.

Ключевые слова: Жетысу, одежда, еда, жилье, утварь, мебель.

Жетісу облысы патша өкіметінің заңды ықпал ету аймағына айналғаннан кейін, өлке тұрғындарының дәстүрлі шаруашылығы мен тұрмыс-тіршілігінде күрт өзгерістер орын ала бастады.

Дәстүрлі шаруашылықтың дағдарысы мен сауданың дамуына байланысты киім, тағам және тұрғын үй, сонымен қатар күнделікті тұтынатын тұрмыстық бұйым түрлері де өзгере бастады.

XIX ғасырдың II жартысынан бастап қазақтар тарапынан үй жағдайында өндірілген маталарға қарағанда бірте-бірте фабрикалық бұйымдарға деген сұраныс артқанын байқаймыз [1, б. 26-32].

XX ғасырдың басында Қазақстанда АҚШ-тың «Зингер» тігін машиналарының пайда болуы [2, с. 20] киім тігудің сапасын арттырды. Осы кезде Верный қаласында киім тігуді үйрететін курстар ашылған. Халықтың киімді машинамен тігіп киюге деген қызығушылығы артып, енді киімдер жаңаша сәнмен пішіліп, тігіле бастайды [3, с. 4]. Тігін машиналарының пайда болуы өз кезегінде өңірге мата түрлерінің кеңінен тасымалдануына түрткі болды. Халық киімдерді сатып алумен бірге, тігіншілерге тапсырыс беріп, тігін машиналарымен (қазақ бұрын киімді қолмен тігіп киген) тіктіріп кие бастады. Тігін машиналары тек қалаларға ғана емес, сонымен бірге қазақ ауылдарына да тарап, бір жағынан киімді жаңа сәнмен, әрі сапалы етіп тігуге мүмкіндік берсе, екінші жағынан тұрмысқа енген таңсық бұйым ретінде киіз үй төрінен орын алды. Ел ішін аралап жүрген патша шенеуніктері Асы жайлауында отыз жыл би болған байдың үйіне түскенін, киіз үйдің ішінен металл әшекейлермен, тастармен сәнделген әдемі ер-тұрман, көптеген әйел орамалдарын, аң терісінен тігілген қыздардың бас киімдерін, кестеленген қоржындар мен әдемі кілемдер, кесеқап, сандық, сонымен бірге көрнекі жерге қойылған тігін машинасын көргенін жазады [4, с. 309].

XIX ғасырдың ортасынан бастап ер және әйел киімдерінің пішілуі мен тігілуінде өзгерістер байқалады. Бұрын жейдемен көйлекке қайырма жағалар салынған болса, енді сәнге тік жағалар ене бастайды. Оларды, шыт, бөз сияқты жеңіл маталардан тікті. Кедейлер қалың маталардан да тіге берді.

XIX ғасыр соңында Жетісу жерінде жейдені тек тік жағамен тікті. Жағаға зертаспа салып сәнделді. Жеңі қолдың басын жауып тұратын ұзын болды. Жұмыс істегенде жеңін жоғары түріп қойған, сондықтан түріп байлап қою үшін кей кездерде жеңіне де таспа қадаған [1, с. 35-38].

XIX ғасырдың ортасынан бастап күнделікті киілетін киімдермен қоса сән-салтанат киімдеріне де өзгерістер ене бастайды. Мысалы, күйеу жігіттің киімі туралы Құрбанғали Халид: «күйеу ұрын барғанда киетін киім қазіргі ғұрыпта жоқ, ондай ұзын, кең емес, енді тар киімге кезек тиді» [5, б. 178]-деп көрсетеді.

XIX ғасырдың соңынан бастап Жетісу облысында әйелдер мен қыз балалардың көйлегі сәтен, жібек, т.б. маталардан қолмен және тігін машиналарымен тігіле бастады. [6, б. 227-228].

XIX ғасырдың соңында тұрмысқа камзолдар ене бастады. Тігін машиналарының пайда болуы киімнің бұл түрінің де тігілу технологиясына өзгерістер енгізеді. Тұрмысқа жаңадан еніп, бұған дейін қолмен тігіліп келген камзолдарға (жеңді, жеңсіз) енді сәндік үшін түрлі-түсті жолақтар тігілді. Оны пішуде де «европалық» дәстүр ене бастады, яғни иығынан және арқасынан тік тігіс түсті. Камзолдар ерлер мен әйелдердің күнделікті киетін киімдерінің біріне айналды [7, с. 5-7].

XIX ғасырдың 80 жылдарында Ресейдің фабрикалық шыт маталарына деген сұраныс артқанымен, халық арасында әлі де болса түркістандық, қашқарлық шапандарға деген сұраныс сақталды [8, с. 14].

XX ғасырдың алғашқы он жылдығында Жетісу облысының ер адамдары арасында төбетейлер кеңінен тараған. Оны күнделікті киіп жүрген [9].

Аталған уақыттарда Жетісуда әйелдердің дәстүрлі бас киімдері – кимешек мақта маталардан және жібектен де тігілгенімен [6, б. 94-103], күнделікті тұрмыста әйелдер негізінен ақ орамал тартып [10], ақ матадан тігілген кимешек киген [11].

Қазақтар арасында аяқ киімнің етік, мәсі, кебіс сияқты түрлері болған. Олардың өзі материалына, түріне қарай бірнеше түрге бөлінген. Аяқ киімдерді тіккенде былғары, ешкі және ірі қара терілері, киіз, құрым және тарамыс қолданылған болса [12, б. 236-246], XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап сырттан келетін былғарының кең таралуына байланысты саптама етіктер мен жеңіл етіктер қалың қара былғарыдан тігіле бастады [6, б. 270].

XIX ғасырдың ортасынан бастап орыс саудагерлері аяқ киімнің резинадан жасалған түрлерін, таза былғарыдан тігілген, киізден басылған әйелдер мен балалар аяқ-киімдерін, резина галоштарды саудаға шығара бастады. Сонымен бірге таза теріден тігілген Барнауыл тондары, Орынбор мен Пензаның фабрикаларында тоқылған жібек, кашемир, мауыты және түбіт шәлілер кеңінен сатылған. Верный көпестері дүкендерінде жоғарыда аталған өнім түрлеріне тапсырыстар қабылдап, оның облыстың басқа аймақтарына да таратып отырған [13, с. 5]. Облыста Пермь губерниясының кәсіпкері П.П. Гашевтің тері өңдеу зауытында өндірілген былғары аяқ-киімдер [14, с. 8] және «Коруей» деп аталған американдық аяқ киім табандары сатыла бастады. Ф.О. Колеватовтың аяқ-киім шеберханасы тапсырыспен әртүрлі сәндегі ерлер мен әйелдер, балалар аяқ-киімдерін тіккен [15, с. 5].

Әйелдер мен балалардың бас киімдері, әйелдер мен ерлердің сыртқы маусымдық киімдерінен басқа ішкі киімдері (ерлердің іш киімдері: ішкі көйлек, полотнодан тіккен ақ және гүлді іш киім, кальсон; әйелдердің іш киімдері: ішкі көйлек, ақ және гүлді әртүрлі маталардан тіккен панталондар, сыртқы және ішкі юбкалар), галстуктер, мойынорағыштар, әйелдердің қол сөмкелері, шұлықтар мен ұйықтар, қолқаптар, т.б. киім түрлері тұрмысқа еніп, күн сайын оның сұранысы артып отырды. Ер адамдар мен балалардың қаракөл, борсық терілерінен, жасанды қаракөл терісінен тіккен бас киімдері тұрмысқа кеңінен ене бастады. Жергілікті көпестер мен саудагерлер халықтың барлық сұраныстарын қанағаттандыруға тырысып отырған [16, с. 6].

XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басында қазақтың ұлттық киімінің пішіні мен түріне өзгерістер енгенімен өздеріне тән этнографиялық белгілер сақталып қалды. Киім-кешек үшін малдың жүні мен терісі негізгі материалдар болды. Орта Азия және Қытаймен арадағы сауда-саттықтың нәтижесінде киімнің едәуір бөлігі қымбат бағалы жібек, мақта-мата және басқа маталардан тігілді. Орыстың фабрикалық арзан маталарының

айырбасқа түсуі киім түрінің көбеюіне мүмкіндік туғызды. Қазақтар торғын, шағи, дүрия, бәтес, сусыма, лейлек, атлас, сұпы, шәйі тәрізді маталардан желбіршекті жұқа көйлектер тіге бастады [17, б. 431-433].

Тағам түрлеріне келетін болсақ, ежелден мал шаруашылығымен бірге егіншілікті кәсіп еткен Жетісу қазақтарының негізгі тұтынған тағамдары қыста ет өнімдері болса, жазда сүт өнімдері және дәнді-дақылдан жасаған тағамдар болды. Бұрын астық тұқымдастарының ішінде тағамға тары көп қолданылған болса, енді бидайды көбірек өсіріп, оны тағам ретінде жиі тұтынатын болды. Сүт өнімдерінен айран, шалап, ірімшік, құрт дайындалды. Ауқатты отбасылары сүттен ірімшік, құрт дайындап, оны қысы-жазы жеген. Жетісулық қазақтар құртты биік тау асуларымен жүргенде енгізіп, жұрек айныған сәттерде дәрі орнына да қолданған [18, с. 8-9].

Етті негізінен бай адамдар жиі тұтынған. Қарапайым қазақтардың күнделікті тұтынатын басты тамақтары сүт өнімдері мен астық тұқымдастары болды. Спырдың сүтімен бірге ешкі және қой сүті де кеңінен қолданылды. Түйенің сүтін шайға қатты. Ал көже ең қарапайым, күнделікті тамақтарының бірі болды. Қойдың майына бауырсақ пісірді [19, с. 81-82].

Ауқатты адамдар соғымның етін сүрлеп, жаз шыққанға дейін жесе, кедейлер көктем шықпай жатып көже мен тары-талқанға қарап қалған [20, б. 75-76].

Дәстүрлі ет, сүт және астық өнімдерімен қоса Жетісу табиғатында көп кездесетін жабайы аң-құстардың еті де бұл өңір қазақтарының жиі тұтынатын тағамдары қатарына ене бастады. Бұрын аңшылықтан алынатын арқар, тауешкі, киік, т.б. аң-құс еттері жеңік ас ретінде сирек тұтынылатын еді. Енді олардың шикізатының тауарлық құнының артуына байланысты жиі ауланып, бір жағынан пұл болса, екінші жағынан азықтық мәні арта түсті. Өзен-көлдердің жағалауындағы қамыстың арасын ұялайтын жабайы құстардың жұмыртқасын да жергілікті халық азық ретінде көп тұтынған. Картопты тағам ретінде көп пайдаланбады. Мысалы, Алакөл, Балқаш, Ыстықкөл көлдерінің жағалауын мекендейтін қазақтар мен қырғыздар нан мен картопқа қарағанда жабайы құстардың жұмыртқаларын көп жейтіндігі [21, п. 186] айтылады.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қант пен нан қазақтар тұрмысына енген таңсық тағамдардың бірі болды. Қазақ ауылдарын аралауға шыққан жергілікті әкімшілік шенеунігі қазақтардың үйіне түсіп, дастархан басында көмекшісінің оларға маңғаздана бір кесек қант пен бір үзім наннан үлестіре бастағанын, бірақ қанша жегілері келіп тұрса да, отағасы басын ізеп рұқсат бермей, үй ішіндегілердің ол тағамдарға қол созбағанын жазады. Сонымен бірге бұл тағамдардың бірте-бірте шілдехана, жылдық ас, үйлену тойы сияқты көпшілік жиын-той дастарханының да сәніне айнала бастағанынан хабар береді [4, с. 311].

Аталған уақыттар аралығында облыста балық өнімдеріне деген сұраныс артып, балық шаруашылығы дамытыла бастады. Облыстың өзен-көлдерінен ауланған балық және уылдырықтар қала базарларына әкеліп сатылды. Осылайша, балық өнімдері де күнделікті тұтынатын тағамдар қатарына ене бастады. Жетісу қазақтары балықты бұрын тағам ретінде өте аз тұтынған болса, енді көбірек аулап, пайдалана бастады. Бұған бір жағынан балық өнімдерінің тауарлық құнының артуы себеп болса, екінші жағынан малынан айырылған қазақтар да өзен бойын жағалап, негізінен балықпен қоректенуге мәжбүр болды [19, с. 80].

Өңірде бау-бақша шаруашылығының дамытылуы олардан алынатын өнімдерден жасалынған, Жетісу жеріне таңсық, әртүрлі жеміс-жидектерден қайнатпаларды, тәтті нандарды сатылымға шығарды. Тұрмысқа құмшекер ене бастады, сонымен бірге мармелад, нуга, шоколад, конфет, т.б. кондитер өнімдері саудаға шығарылды. Бұндай жаңа тағам негізінен қала және село дүкендерінде сатылды. Верныйдың атақты саудагерлері – Шахворостовтың, Кадкиннің және Тұтынушылар қоғамының, т.б. дүкендерде құмшекер 1 адамға 2 фунттан сатылған [22, с. 8].

Аталған кезеңде қазақтардың тұрмысына ежелден пайдаланылып келе жатқан айран мен көже сияқты сүттен және дақылдардан жасалынған сусындармен бірге шәйдің де маңызы зор болды. Құрбанғали Халид шәй Жетісу жеріне шамамен 1883 жылы келген [5, б. 172] деп көрсетеді. Бірақ, біздің байқауымызша, бұл кезде Жетісу тұрғындары шәйді жаппай тұтына бастаған сыңайлы. Себебі, поляк революционері Адольф Янушкевич XIX ғасырдың 40 жылдары Лепсі тұрғындарының арасында қонақ келсе қымызбен бірге шәй ұсыну дәстүрі орын алғанын және орыс-қазақтардың да мерекелерді шәй ішіп атап өтетінін жазып қалдырған. Сонымен бірге «шәй ішкің келсе, байлардан тығылу керек» деп қазақ байларының шәй ішуге өте құштар болғанын, шәй ішіліп жатқан жерге келсе, олардың әбден қанып ішпейінше орындарынан тұрмайтынын айтады. Ол 3000 мыңға тарта жылқысы бола тұра байлардың да шәйге қолдары үнемі жете бермегенін атап көрсетеді [23, с. 111-112]. Алғашқыда аса қымбат болуына байланысты оны тек аса мәртебелілер тұтынса, кейінірек сауда жолдарының көптеп ашылуына байланысты бағасы арзандап, қара халыққа да қол жетімді бола бастады. Жетісудың тұрғындары XIX-XX ғасырларда шәйді жаппай тұтына бастады. Шәйдің қазақтар тұрмысына әбден орныққаны сондай, күнделікті тұрмыста да, қонақ келсе де бұрынғыдай қымыз немесе шұбат емес, шәй беретін болған. Түркістан өлкесінің қазақтары «қара шай» қолданса, Орта Азиялық бөлігінің тұрғындары «көк шай» іше бастаған [24, б. 447-455].

Жетісу тұрғындарының тұрмысына шаймен бірге кофе, какао сияқты сусындар түрі де ене бастады. Какаоның Вань-гутен [25, с. 5], кофенің Эйнем [26, с.7] деген түрлері болған. Бірақ оларды негізінен қалалықтар тұтынды, ал қазақтар шәйді кеңінен пайдаланған. 1879-1880 жылдардағы Верныйдағы шәйдің бағасы: 1 фунт-1 сом 40 тиын болды. Шақпақ қанттың 1 пұты 14 сом, күнбағыс майының 1 пұты-14 тиын, сиыр етінің 1 пұты-1 сом 20 тиын, қой етінің 1 пұты-1 сом 60 тиын, бидай ұнының 1 пұты - 90 тиын, картоптың 1 пұты - 42 тиын болған [27, п. 17, 40].

Күнделікті тұтынатын азық-түліктермен бірге арақ-шарап өнімдері де дүкен сөрелерінен орын алып, жергілікті тұрғындар арасына кеңінен таратылды [28, с. 5].

XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамындағы өзгерістер тұрғын үй саласын да қамтыды. Жетісудың халқы ежелден жартылай көшпелі өмір кешкендіктен, орыс билігі орнамай тұрып бұл

өңірде тұрақты қыстаулар болған. Бірақ қыстауларда жаппай тұрғын үйлер салу XX ғасырдың басында басталған [29, с. 41]. Біз қарастырып отырған кезеңде Жетісу облысының қазақтарының көпшілігінде тұрақты қыстау үйлер болды. Ол көрсеткіш Верный уезі бойынша 75,71%; Жаркент уезі бойынша 73,42%; Қапал уезі бойынша 90,18% [30, с. 20] болған. Ал халықтың қалған бөлігі қысы-жазы киіз үйлерде тұрды.

XIX ғасырдың соңына қарай орыс мәдениетінің ықпалымен Жетісуда үй құрылысының техникасы жетілдіріліп, кірпіштен, ағаштан тұрғызылған құрылыстар кең тарай бастады. Құрылысқа ағашты пайдалану Қазақстан жеріне ежелден таныс болғанымен, ағаштың өзінен үй тұрғызу XIX ғасырдың II жартысының үлесіне тиеді [31, с. 5-12].

Құрылыс материалдарының өзгеруімен бірге, тұрғын үй түрі де өзгере бастады. Бір бөлмелі үйлермен қатар қоржын үйлер де тарала бастаған. Бір бөлмелі қыстық үйлерді негізінен қазақ малшылары салды. Бөлмені ортасына орнатылған қазандық пеш арқылы екіге бөліп қойды. Ал байлар екі, үш бөлмелі қоржын үйлер салды [32, б. 120-124]. Қазақ байлары сонымен бірге үйлерін қалалықтарға еліктеп, орыс үлгісінде салдырды. Ондай үйлердің іргетасы болды. Үйдің өзі ағаштан немесе кірпіштен салынды, еденіне тақтай төселіп, төбесі шатырланды және бөлмелері де көп болды. Үй «Голландка» аталатын орыс пештері арқылы жылытылды. Терезелеріне шыны салынды. Бірақ малшылардың қыстаулары бір бөлмелі болып қала берді. Бір бөлмелі үйдің іші тамақтанатын, жатып-тұратын бөлменің және ас үйдің, қойманың рөлін атқарған [29, с. 62-63]. Алғашында шыныланған терезелерді тек ірі байлар ғана салса, XIX ғасырдың аяғынан бастап қазақтардың көбінің қыстауларының терезесіне шыны салынды [33, б. 48].

Жетісу облысында орыс үлгісімен үй салуды алғаш болып Қапал уезінде Маман Қалқабайұлының ұрпақтары бастаған. Саудамен аты шыққан Маман ұрпақтары заман ағымын дер кезінде аңғарып, халықты тұрақты қыстаулар салуға және отырықшылыққа, оқу-білімге үндеген Жетісудың көзі ашық азаматтары еді. Олар қаржыларына қала үлгісінде үй салдырып, Қарағаш ауылының іргесін қалаған [34, б. 443]. Алдымен Маман бидің үлкен ұлы Тұрысбек бастап, кейін басқа балалары да ағаштан бес-алты бөлмелі, төбесі көк қаңылтырмен жабылған үйлер тұрғызады. Үйлерінің жанына жеміс ағаштарын, тал-терек және қарағаш отырғызады [35]. І.Жансүгіров Маман би ұрпақтарын: «әрі далаша-бай, әрі қалаша-саудагер. Ояз бұларды «Көк үй» дейді. Матайды «Көк үйлер» басқарады. Маман ауылы Қапал оязындағы басқа қазақтан көзі ашық» [36, б. 135]-деп, олардың өмір салты мен қоғамдағы орны жөнінде сол жердің тұрғыны, әрі заманның куәгері ретінде құнды ақпараттар береді.

Біз қарастырып отырған кезеңде қазақ байларының барлығы орыс үлгісімен жаңа үй салып алған десек, жаңсақтық болар еді. Киіз үй байлар үшін де өте маңызды болды. Орыс шенеуніктері XX ғасырдың басында Асы жайлауын мекендеп отырған Қызылбөрік болыстығының бай қазақтарының тұрмысы туралы: «Олардың киіз үйлері өте әдемі, жайлауға көшкенде қыстық киіз үйлерін де өздерімен бірге алып жүреді. Жертөлелерде қыстың қатты суығында ғана тұрады» [4, с. 310] -дейді.

Жетісу халқының күнделікті өмір салтының өзгере бастауы, яғни тұрақты тұрғын үйлердің пайда болуы, тұрмыстық бұйымдардың өзгеруіне ықпал етті. Жетісу қазақтарының жиһаздары мен тұрмыстық бұйымдары негізінен өздерінің шаруашылығынан алынатын табиғи өнімдерден жасалды. XIX ғасырдың II жартысы мен XX ғасырдың басында көшпелі өмір салтына ыңғайлы кебеже, жүкаяқ және төсекағаш сияқты жиһаздармен бірге тегене, жалпақ табақ, аяқ, шара, саптыаяқ, тостаған, ожау, қасық, қазан, ошақ сияқты т.б. бұйымдар тұрмыста кеңінен қолданылды. Шеберлер жиһаздар мен күнделікті тұрмыста қолданатын бұйымдарды ағаштан, теріден, темірден жасап отырған. Сонымен қатар орыс жиһаздарының үлгісімен екі есікті шкафтар, биік ағаш төсектер де жасай бастады [33, б. 120].

Бұрынғы дәстүрлі металдан, теріден және ағаштан жасалған бұйымдармен бірге шыныдан, фарфордан жасалған ыдыстар қолданысқа ене бастады. Малдың майынан жасалған шырақтардың орнына көп жерлерде керосинмен жанатын шамдар қолданылды. Керосинді қаладан сатып алды. Тұрмысқа жергілікті шеберлердің қолынан шыққан биік ағаш төсектер, әртүрлі көлемдегі бет жағы өрнектелген, құлыпталатын әбдіре, қол сандықтар тарала бастады. Қаламен байланысы бар бай қазақтар комодтар мен шыныланған екі есігі бар шкафтар сатып ала бастады. Үйлерін орыс үлгісімен безендірді, қабырғаға айна іліп, оның үстіне кестеленген орамалдар жауып қойды [33, б. 50]. Сонымен бірге үстел, орындық сияқты орыс жиһаздарын да кеңінен қолдана бастады [29, с. 64]. Ал, Жетісудың қарапайым халқының оған қолдары жете бермеді.

Қазақ қолөнершілерінің қолынан шыққан ағаш төсектер біз қарастырып отырған кезде киіз үйдің негізгі жиһаздарының бірі болды. Оны шымылдықпен бүркемелеп қойды. Ал ағаш төсектің тұсындағы керегеге түскііз ілінді. Жаңа үлгімен салынған байлардың үйлерінде де негізінен орыстың фабрикалық бұйымдарымен қатар киіз үйдегі мүліктер орналасты. Бірақ киіз үйдегі сияқты олардың орналасу реті сақтала бермеді. Үйдің бір қабырғасына оралған киіз, көрпелер, ішіне зат салынған киіз қап, т.б. жүктер жиналып, оның оң жағына төсек орналасты. Қабырғаға киім-кешек, ер-тоқым, қару-жарақтар ілінді. Ыдыс-аяқ, т.б. шаруашылық ыдыстары бұрышта пештің қасына немесе бөлек суық бөлмеге орналастырылды [29, с. 31-64].

Фарфордан, фаянстан, шыныдан жасалған ыдыстар қатарында кесе кеңінен тарайды. Соған байланысты көшпелі тұрмыс кешетін қазақтардың тұрмыстық бұйымдарының қатарына былғарыдан, киізден тігілген аяққап, кесеқаптар қосылды [37]. XIX-XX ғасырларда қазақ жеріне самаурындар тарала бастады. Самаурын XIX ғасырдың соңынан бастап Ресейден Бұқара арқылы Оңтүстікке және Сыр бойына тарала бастаса, Жетісуға Қазақстанның Батыс, Солтүстік өлкелері және Орталығы арқылы XX ғасырдың басында келген. Тұрмысқа самаурынның енуімен бірге шәй жылдам дайындалып, шәй ішу бұрынғыдан да жеңіл, қолайлы бола бастаған. Тұрмысқа самаурынмен бірге нәзік әйнектен, фарфордан жасалған ыдыстар ене бастады. Қазақтардың

тұрмысына фаянс пен фарфордан жасалған ыдыстар мен таба сияқты металдан жасалынған жаңа ыдыстар енді [24, б. 447-455]. Сонымен бірге фабрикада өндірілген шәйнектер де қолданыста болған және ондай жаңа бұйымдар елдің бәріне қолжетімді бола бермеген. Деректерде «... шәй құйып отырған бәйбіше шәйді қалайы шәйнегін көрсете маңғаздана құйды» [4, с. 318] деген ақпараттар кездеседі. Осының өзі тұрмысқа енген жаңа бұйымдарды алуға әркімнің шамасы келе бермегенін көрсетеді.

Сауданың дамуы тұрмысқа кілемдер мен терезе перделерін, ортасына мамық салып тігілген барқыттан, байкадан тігілген көрпелерді енгізді. Осы аталған тауар түрлері Верный қаласындағы Сүлейменовтің, Тазетдиновтың, Ибрагимовтың сауда үйлерінде сатылды, сонымен бірге тапсырыс арқылы Жетісудың басқа аймақтарына да таратылды [13, с. 5].

Біз қарастырып отырған кезеңде Жетісу облысының жерінде арақ-шарап, сыра өндірісінің кеңінен дамытылуы, олардың өнімдеріне арналған ыдыстарды да қолданысқа енгізді. Облыстың барлық аймағынан ашылған осы өнімдерді сататын дүкендерде сыра, шарап, арақ ішуге арналған түрлі-түсті ыдыстар [22, с. 4], сонымен бірге қалың әйнек стакандар сатылған [27, п. 17].

Қорыға айтсақ, 1867-1917 жылдар аралығында орын алған саяси-экономикалық және әлеуметтік өзгерістер қоғамдық қатынастармен бірге тұрғындардың ішкі өміріне де тереңдеп еніп, олардың тұрмыс-салтын өзгерте бастады. Бірақ, экономикалық жағынан қанауға ұшырап, әлеуметтік жағдайы төмендеген кедей тұрғындардың тұрмысқа енген сәнді заттарды сатып алуға мүмкіндіктері бола бермеді. Фабрикаларда өндірілген киімдерді, жиһаздар мен тұрмыстық бұйымдарды негізінен қалалықтар және ауылдардың ауқатты адамдары көбірек тұтынды. Дегенмен, облыс тұрғындары, соның ішінде жергілікті халықтар да заман көшінен қалмай өздері өмір сүріп отырған ортаға қарай бейімделіп, материалдық мәдениетін көтеруге ұмтылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Захарова И.В., Ходжаева Р.Д. *Казахская национальная одежда XIX-нач. XX вв.* –Алма-Ата: Наука, 1964. – 178с.
- 2 Жанисбеков М.А. *Казахстан в торгово-экономических связях со странами Запада в конце XIX-нач. XX вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук.* –Алматы, 2002. – 29 с.
- 3 Семиреченские ведомости. – 1917. – №47. – С.4.
- 4 Гинс Г.К. *В киргизских аулах: очерки из поездки по Семиречью.* – Б.м.: б.и., 1913. –332 с.
- 5 Халид Қ. *Тауарих Хамса (бес тарих).* –Астана: ТОО «Prosper print», 2014. –286 б.
- 6 *Қазақтың дәстүрлі киім-кешегі. Ғылыми каталог. / ред.: Н.Әлімбаев. Т.1.* – Алматы: Өнер, 2009. – 344 б.
- 7 *Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана./ Отв. ред. Н.П. Лобачева, М.В. Сазонова.* – Москва, Наука, 1989. – 254с.
- 8 *Обзор Семиреченской области за 1883 год. (Приложение к отчету Военного губернатора).* – Верный, 1884. – 96 с.: 8 ведомостей +2л. - С.14.
- 9 ҚРММ. НВФ5289/17^а.
- 10 203 ҚРММ. КП-6414.
- 11 204 ҚРММ. НВФ 5289/15^а.
- 12 Шойбеков Р.Н. *Қазақ қолөнері аталымдарының түсіндірме сөздігі.* – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2012. – 312 б.
- 13 Семиреченские ведомости. – 1911. – №267. – С.5.
- 14 Семиреченские областные ведомости. –1911. – № 269. – С.8.
- 15 Семиреченские областные ведомости. – 1911. – № 270. – С.5.
- 16 Семиреченские ведомости. – 1911. – №246. – С.6.
- 17 *Қазақ халқының ұлттық киімдері.//«Қазақстан». Ұлттық энциклопедия. /Бас ред. Б.Аяған. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, 2003. – Т.5. – 720 б.*
- 18 *Краснов А.Н. Очерк быта Семиреченских киргиз: читано в собрании Отделения Этнографии 27 марта 1887 г.* – СПб.: Тип. А.С.Суворина, 1887. – 46 с.
- 19 *Никольский А.М. Путешествие на озеро Балхаш и в Семиреченскую область.* – СПб., 1885. – 84 с. + 59 с.
- 20 *Қатран Д. Қазақтың дәстүрлі ас-тағам мәдениеті.* – Алматы, 2002. – 208 б.
- 21 *ҚР ОМА. Қ.19. Т.1. Іс 291.*
- 22 Семиреченские ведомости. – 1917. – №44. – С. 4,8.
- 23 *Янушкевич А. Дневники и письма из путешествия по казахским степям.* –Алматы: Международный клуб Абая, 2005. –236 с.
- 24 *Қатран Д. Орта Азия және Қазақстандағы шай мен самаурын: таралуы, дамуы хақында//Орталық музей еңбектері.* –Алматы, 2009. – Б. 447-455.
- 25 Семиреченские областные ведомости. – 1911. – № 58. – С. 5.
- 26 Семиреченские областные ведомости. – 1911. – № 57. – С.7.
- 27 *ҚР ОМА. Қ.48. Т.1. Іс 112.*
- 28 Семиреченские областные ведомости. – 1911. – № 272. –С.5.
- 29 *Востров В.В., Захарова И.В. Казахское народное жилище.* –Алма-Ата: Наука, 1989. –181 с.
- 30 *Байгабатова Н.К. Казахи Жетысу во второй половине XIX-начале XX вв. (историко-этнографическое исследование). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук.* – Алматы, 2004. – 34 с.

- 31 Бисембаева Л.А. Изменения быта казахов Жетісу (1867-1917 гг.)// РИИЦ. Научная дискуссия: Вопросы социологии, политологии, философии, истории. – Москва, 2017. – №3 (55). – С. 5-12.
- 32 Исаева Ә. XIX-XX ғғ. Қазақтардың стационарлық қоныстары мен тұрғын үйлері // Хабаршы. Қазмемқызту. – 2012. – №2(7), – Б.120-124.
- 33 Егізбаева М. Қазақ халқының дәстүрлі материалдық мәдениеті - Алматы: «Қазақ университеті», 2012 - 152 б.
- 34 Жетісу. Энциклопедия./Бас ред. Ә.Қайдар. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2004. – 709 б.
- 35 Маман қут. [Электронды ресурс] – 2016. – URL:www.zhasalash.kz/ruhaniyat/20010.html(24.07.2017. қарадым).
- 36 Жансүгіров І. Жетісу 1730-1916. – Алматы: «Ценные бумаги» баспасы, 2001. – 180 б.
- 37 Ұмытыла бастаған асханалық жиһаздар [Электронды ресурс] – 2015. – URL:<https://baq.kz>(25.07.2017. қарадым).
- List of references:
- 1 Zakharova I. V., Khodzhaeva R. D. *Kazakh national clothing XIX-Nach .XX BB.* - Alma-Ata: Nauka, 1964. –178с.
- 2 Zhanysbekov M. A. *Kazakhstan in trade and economic relations with the countries of the Reserve at the end of the XIX-beginning. XX BB. Abstract of the dissertation on the search for a candidate of historical sciences.* - Almaty, 2002. - 29 p.
- 3 *semirechenskiy Vedomosti.* – 1917. - No. 47. - p. 4.
- 4 Gins G. K. in *Kyrgyz yards: essays from a trip to Semirechye.* B. M.: B. I. publ., 1913 -332 P.
- 5 Khalid K. *Tovarih Hamsa (five stories).* - Astana: Prosper print LLP, 2014. -286 P.
- 6 *Kazakh traditional clothing. Scientific catalog.* /Ed.: N. Alimbay. Vol.1. - Almaty: Art, 2009. - 344 P.
- 7 *traditional clothing of the peoples of Middle Asia and Kazakhstan.*"No," I said. Ed. N. P. Lobacheva, M. V. Sazonova. Moscow, Nauka, 1989. – 254с.
- 8 *review of the Semirechensk region in 1883. (Address to the military governor).* - Verny, 1884. - 96 P.: 8 Vedomosti +2L. - P. 14.
- 9 KRMOM. NVF5289 / 17A.
- 10 203 KRMOM. KP-6414.
- 11 204 KRMOM. NVF 5289 / 15a.
- 12 Shoybekov R. N. *Explanatory Dictionary of Kazakh handicrafts.* - Almaty: Sardar publishing house, 2012. - 312 P.
- 13 *semirechenskiy Vedomosti.* – 1911. - No. 267. - P. 5.
- 14 *Semirechensk regional statements.* -1911 – - No. 269. - P. 8.
- 15 *Semirechensk regional statements.* – 1911. - No. 270 – - P. 5.
- 16 *semirechenskiy Vedomosti.* – 1911. - No. 246. - P. 6.
- 17 *national costumes of the Kazakh people.*// "Kazakhstan". National Encyclopedia. / Chief Ed. B. Ayagan. - Almaty: main editorial office of the "Kazakh encyclopedia", 2003. – Vol. 5. - 720 p.
- 18 Krasnov A. N. *sketch of the semirechensk Kirghiz: chitano in the collection of ethnography on March 27, 1887.*: Type. A. S. Suvorina, 1887. - 46 p.
- 19 Nikolsky a.m. *journey to the lake of Balkhash and the Semirechensk region.* "No," I said., 1885. - 84 P. + 59 p.
- 20 Katran D. *Kazakh traditional food and food culture.* Almaty, 2002. - 208 P.
- 21 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. P. 19. T. 1. Case 291.
- 22 *semirechenskiy Vedomosti.* – 1917. - No. 44. - P. 4,8.
- 23 Yanushkevich A. *Dnevniki and a letter from the path to the Kazakh steppes.* - Almaty: International Club Abaya, 2005. -236 P.
- 24 Katran D. *tea and samovar in Central Asia and Kazakhstan: distribution, development* // *Proceedings of the Central Museum.* - Almaty, 2009. - Pp. 447-455.
- 25 *Semirechensk regional statements.* – 1911. - No. 58 – - P. 5.
- 26 *Semirechensk regional statements.* – 1911. - No. 57 – - p. 7.
- 27 SECONDARY SCHOOL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN. P. 48. T. 1. Case 112.
- 28 *Semirechensk regional statements.* – 1911. - No. 272. - P. 5.
- 29 Vostrov V. V., Zakharova I. V. *Kazakh people's dwelling.* - Alma-Ata: Nauka publ., 1989. -181 P.
- 30 Baigabatova N. K. *Kazakhs Zhetysu in the second half of the XIX - XX centuries. (historical and ethnographic research).* Abstract of the dissertation on the search for a candidate of historical sciences. - Almaty, 2004. - 34 p.
- 31 Bisebayeva L. A. *Izmeneniya byta Kazakhs Zhetysu (1867-1917).*) // RINTZ. Scientific discussion: issues of Sociology, Political Science, Philosophy, History. - Moscow, 2017. – №3 (55). - P. 5-12.
- 32 Isaeva A. *XIX-XX centuries. Stationary settlements and residential buildings of Kazakhs* // Bulletin. "I don't know," he said. – 2012. – №2(7), – p.120-124.
- 33 Egizbaeva M. *traditional material culture of the Kazakh people* - Almaty: "Kazakh University", 2012 - 152 P.
- 34 *Semirechye. The Encyclopedia.*/ Chief Ed. "No," I Said. Almaty: arys publishing house, 2004. - 709 P.
- 35 *specialists.* [Electronic resource] - 2016. – URL:www.zhasalash.kz/ruhaniyat/20010.html(24.07.2017. watched).
- 36 Zhansugurov I. *Zhetysu 1730-1916.* - Almaty: Publishing House " Price Books", 2001. – 180 P.
- 37 *forgotten kitchen furniture* [electronic resource] – 2015. – URL:<https://baq.kz>(25.07.2017. watched).